

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ГРУП ПІДПРИЄМСТВ

Калетнік Г. М.,

д. е. н.

Ліпкевич С. Я.,

к.і.н.

Візняк Ю. Я.

Львівський університет бізнесу та права

Стаття присвячена розв'язанню теоретичних та прикладних проблем, які виникають у зв'язку з необхідністю формування теоретично-методичного базису створення груп підприємств в Україні. Розглянуто поняття «власність» і «право власності», обгрунтовано їх визначальний вплив на процес організації культури груп підприємств і вибір форми контролю дочірніх підприємств.

Ключові слова: дочірні підприємства, власність, право власності, організаційна культура, група підприємств, контрольний пакет акцій.

The article solves theoretical and applied problems emerging as a result of necessity of forming theoretical and methodological basis of establishing a group of enterprises in Ukraine. The author considers notions of «property» and «the property right» and proves their important influence on the process of establishing a group of enterprises and choice of control forms of affiliate enterprises.

Key words: affiliate enterprises, property, property right, organizational culture, group of enterprises.

Вступ. На сьогоднішньому етапі розвитку української економіки спостерігається значне підвищення ділової активності. Одним з результатів даного процесу можна вважати поширення інтеграційних тенденцій, зокрема створення і розвитку груп підприємств. Але їх розвиток суттєво уповільнюється внаслідок нечіткого законодавчого регулювання, незадовільного стану теоретичного базису і відсутності практичного досвіду у їх формуванні та організації діяльності. Це призводить до негативних наслідків у сфері економіки.

Постановка проблеми. На думку автора, особливо важливими в даній сфері є питання пов'язанні з ідентифікацією власності і права власності, оскільки вони є визначальними при формуванні взаємовідносин між дочірнім і материнським підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економісти-практики та науковці приділяють питанням організації, культури і діяльності груп підприємств значну увагу. Проблеми, що пов'язані із створенням об'єднань підприємств і їх розвитком досліджують вітчизняні і зарубіжні автори Голов С.Ф., Пасхавер О.Й., Солодовник Л.М., Пономаренко П.І., Чепурна Л.М., Горбунов А.Р.

Організація (придбання або створення) дочірньої компанії практично не відрізняється від інвестиційного проекту, але вимагає детального опрацювання багатьох додаткових моментів.

Після процесу ухвалення рішення про організацію дочірньої структури необхідною є розробка механізму її функціонування. Саме тому потрібні чіткі методологічні розробки процесів створення функціонуючих систем, структури їх взаємозв'язку та тенденцій розвитку.

Постановка завдання. Необхідним вважається єдиний теоретичний базис, що обґрунтовує доцільність поєднання ресурсів, як матеріальних, так і нематеріальних, у такі специфічні одиниці як групи підприємств. Основними економічними категоріями для розвитку груп підприємств є власність і право власності.

Одне з найбільш вдалих трактувань категорії власності дали Климко В.Н. та Несторенко В.П., які розглядають власність з двох позицій: як соціально-економічну і юридично-правову категорію [8, с.59].

Виклад основного матеріалу. З соціально-економічної точки зору власність пов'язана з розвитком продуктивних сил. Основою для її характеристики є система відносин між суб'єктами господарювання в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання тих благ, які можна охарактеризувати привласненням засобів і результатів виробництва.

Юридично-правовий аспект власності характеризується майновими відносинами, як свідомими взаємозв'язками юридичних і фізичних осіб у сфері привласнення благ, які закріплено системою прав власності.

Слід відзначити, що в даній категорії визначальними є саме соціально-економічні фактори, які обґрунтовані марксистською теорією.

Отже, власність можна визначити як певні відносини між людьми.

Розглянемо приклад акціонерної (корпоративної) форми власності, яка останнім часом є домінуючою в країнах з розвинутою економікою. Акціонери не володіють певним майном, а мають на нього право власності, яке полягає в юридично оформленому володінні певною кількістю акцій. Власник-акціонер може продавати, дарувати, передавати в спадщину лише право власності, тобто акції, а не саме майно. В дійсності це відповідає факту відчуження майна від власника. Право на відчуження, споживання, зміну або знищення виникає за умови ліквідації акціонерного товариства або при виході з нього окремих учасників.

Слід особливо відзначити, що категорія власності розвивається в працях, який висунув, концепцію неонституціоналізму Р.Гоуз [5]. Під правом власності він розуміє санкціоновані суспільством поведінкові відносини між людьми, що виникають у зв'язку з існуванням благ і мають відношення до їх використання. Основою для ідентифікації відносин власності відповідно до даної теорії є обмеженість ресурсів, саме тому відносини власності характеризуються обмеженням доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів, адже логічним є припущення того, що в умовах відсутності обмежень доступу до ресурсів вони або нікому не належать, або належать усім. Обмеження доступу до ресурсів називається специфікацією прав власності. Мета і сутність специфікації полягають у створенні умов для придбання прав власності тими, хто здатний отримати з їх допомогою певні вигоди. Такий підхід дозволяє пояснити різну економічну поведінку власників в рамках альтернативних правових структур (стратегічний аспект) і механізми розвитку цих структур (динамічний аспект), а також дозволяє формувати принципи раціонального вибору між ними (нормативний аспект).

Основа теорії прав власності полягає в тому, що організаційним структурам (фірмам або корпораціям) не надається самостійного поведінкового значення. Вони розцінюються як юридичні фікції. В організації не може бути власних «цілей», вона є просто сумою обмежень, у рамках яких здійснюють цілеспрямовані дії окремі її члени.

Отже, підсумовуючи викладені вище міркування, можна зазначити, що в даній теорії замість терміну «власність» використовується термін «право власності», це обґрунтовується тим, що, відповідно до даної теорії, будь-який ресурс сам по собі не є власністю, власність складається виключно з прав по його використанню. Зауважимо, що дане твердження майже співзвучне поглядам К. Маркса, які полягають в тому, що сам термін «право власності» описує відносини між людьми з приводу використання речей, а не відносини між людьми і даними речами.

Найбільш повне визначення складових частин права власності, що у даний час є загальноприйнятим, було запропоновано англійським юристом А.Оноре ще на початку 60-х років минулого століття [8, с.67]:

- 1) право володіння, тобто виключного фізичного контролю над благами;
- 2) право користування, тобто право застосування корисних властивостей благ для себе;
- 3) право управління, тобто право вирішувати, хто і як буде забезпечувати використання благ;
- 4) право на доход, тобто право володіння результатами від використання благ;
- 5) право суверена, тобто право на захист від експропріації благ і від шкоди з боку зовнішнього середовища;

- б) право на передачу благ у спадок;
- 7) право на безстроковість володіння благом;
- 8) заборона на використання способом, що завдає шкоди зовнішньому середовищу;
- 9) право на відповідальність у вигляді стягнення, тобто можливість стягнення блага на сплату боргу;
- 10) право на залишковий характер, тобто право на існування процедур та інституцій, що забезпечують поновлення порушених повноважень.

Відповідно до даної концепції відносини власності можна визначити не як відносини між певною людиною і благом, а як відносини між людьми з їх правами на користування ресурсами. При цьому найбільшим впливом у корпорації користується той, хто має право на найбільш специфічний для даного підприємства ресурс. У звичайній промисловості або торгівельній фірмі даним ресурсом є капітал.

Слід відмітити, що дослідження функціонального поділу прав власності дозволяє проаналізувати зміни в такій сфері суспільних відносин як відносини між власниками. Інтернаціоналізація капіталу і його концентрація обумовлюють подальший розвиток колективних форм приватної власності. Важливим етапом при цьому є інституціоналізація ринку цінних паперів і концентрація капіталу в холдингах.

Даний підхід у теорії прав власності пояснює процеси консолідації підприємств, де консолідована група підприємств не виступає як «юридична функція», а є економічним об'єднанням організацій, що засновано на придбанні більшості прав власності або праві значного впливу на дочірні або залежні підприємства.

Це зафіксовано в Міжнародних стандартах фінансової звітності, що передбачають складання консолідованої звітності у випадку, якщо підприємство (головне підприємство) має: [6, с.605]:

- право на збільшення більше ніж половини голосів, у тому числі і відповідно до угоди з іншими особами;
- право керівництва фінансовою та операційною політикою підприємства, у тому числі і відповідно до угоди або подібного акта з іншими акціонерами або даною компанією;
- право на призначення і звільнення більшості членів вищого керівного органу підприємства;
- право на більшість голосів у випадку голосування на зборах вищого керівного органу підприємства, як наприклад, рада директорів або правління.

Велику роль відіграє і визначення сфери консолідації, тобто можливості включення підприємств у консолідовану звітність.

Сферою консолідації називають групу підприємств, річна звітність яких формує об'єднану звітність групи. До сфери консолідації, відповідно до міжнародних стандартів, входять всі дочірні підприємства [7].

Слід відзначити той факт, що наведені вище елементи права власності дають величезну кількість комбінацій. Однак не всі їх поєднання заслуговують на визнання їх правами власності.

Такими можуть бути визнані «право суверена» як окремо, так і в будь-якій комбінації, а також право володіння, право користування, право управління, право на доход. Їх взаємозв'язок залежить від конкретної господарської ситуації і предмета права власності.

Необхідно відзначити, що термін «група підприємств» взагалі є новим для української практики. Його було визначено з уведенням в дію національних стандартів бухгалтерського обліку, у Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку [3], «Консолідована фінансова звітність» [4]). Відповідно до даного стандарту, група підприємств «складається з материнського (холдингового) підприємства та дочірніх підприємств».

Досить часто у вітчизняній практиці поняття замінюється терміном холдинг.

Дефініція холдинг визначена у ст. 126 Господарського кодексу України [1] як:

«Холдингова компанія – відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності)».

Дане визначення дуже узагальнене та не має чіткої форми, дещо вузьке, полягає в трактуванні холдингу як якоїсь системи управління сукупністю юридичних осіб. Не розкривається функціональна основа такого менеджменту – право власності. Можливо, саме тому таке визначення холдингової компанії має обмежене поширення і дотепер не знайшло чіткого відображення в чинному законодавстві.

Одним з найголовніших понять в економічній теорії є поняття «контрольний пакет акцій». Найчастіше під ним розуміється кількість (пакет) акцій товариства, що дає право на управління даним підприємством. При цьому реальний контроль забезпечується володінням пакетами від 50% + 1 акція і більше.

У широкому розумінні під контрольним пакетом акцій розуміється будь-яка форма участі в капіталі підприємства, що забезпечує безумовне право прийняття або неприйняття певних рішень на загальних зборах його учасників і в його управлінських органах. Таким чином, компанія є дочірньою, якщо материнська фірма володіє контрольним пакетом акцій.

Розмір частки в капіталі дочірньої компанії, який дозволяє забезпечити ефективний контроль над її діяльністю, залежить від безлічі факторів, зокрема від структури капіталу і положень статуту підприємства.

Материнське підприємство може контролювати дочірнє підприємство й інтегрувати його у свою балансову систему при участі в капіталі останньої від 51% до 100%. При цьому для повного контролю досить володіти пакетом у 75% акцій.

Відповідно до українського законодавства, а саме ст.35 Закону України «Про господарські товариства», рішення про створення акціонерного товариства та його дочірніх підприємств, філій та представництв, про обрання наглядової ради акціонерного товариства, виконавчих і контролюючих органів акціонерного товариства та про надання пільг засновникам за рахунок акціонерного товариства повинні бути прийняті більшістю $\frac{3}{4}$ голосів присутніх на установчих зборах, які підписалися на акції, а інші питання – простою більшістю голосів [2].

Таким чином, автор даного дослідження вважає за необхідне виділення наступних основних моментів організації груп підприємств та забезпечення їх розвитку з урахуванням переліку прав власності, що були визначені А.Оноре. Водночас під правом власності розуміється не арифметична сума прав, а складна структура, окремі елементи якої взаємодіють між собою. Ступінь їх взаємозв'язку характеризується можливістю обмеження реалізації власником інших прав. Отже:

- 100% участь у капіталі дочірнього товариства обумовлює наявність повного контролю над ними, право власності підтверджено всіма складовими частинами, що визначено А.Оноре як права власності:

- 75% участь – повний контроль за наявності співвласників. Право власності відповідає всім елементам, що визначені А.Оноре як складові права власності. Проте тут уже виникають обмеження. Так, наприклад, при ліквідації дочірнього підприємства група буде мати право лише на 75% вартості чистих активів дочірньої фірми; те ж саме стосується і доходів (дивідендів). Група має право лише на 75 % дивідендів у дочірній компанії. Відповідно змінюється і структура консолідованого балансу – у ньому з'являється «частка меншості».

- 51 % участь голосів є достатньою для формування органів управління дочірнім підприємством. Такий пакет гарантує контроль, що забезпечує участь в акціонерному капіталі, яка дозволяє мати вирішальний голос при визначенні претендентів на ключові засади в організації. З елементів права власності у чистому вигляді можна виділити два основних: право управління на доход, а також такі додаткові елементи, як право на безпеку, право на передачу благ у спадок, право на безстроковість володіння благом, заборона на використання способом, що завдає шкоди зовнішньому середовищу, право на відповідальність у вигляді стягнення, право на залишковий характер. У даному випадку виключне право користування не обов'язково обумовлює можливість відчуження предмета, а право на передачу акцій неминуче припускає, що існує

принаймні частина виключних прав на користування або доход. Балансова консолідація при даному виді контролю проводиться на тій же основі, що і при повному контролі.

- Менше 50% участі – відповідно до нормативних вимог різних країн. Так, в Україні, наприклад, рішення про підтвердження наявності контрольного пакета акцій в такому випадку приймає Антимонопольний комітет, враховуючи при цьому всі особливості засновницьких документів даних суб'єктів господарювання. Так, 33% акцій вважається обмеженим контролем. Його основною умовою вважається наявність блокувального пакета акцій, якщо статутом передбачене «право меншості». Реалізація можливості управління і можливості впливу на господарсько-фінансову політику залежного товариства виявляється через спільний контроль, який припускає спільне здійснення зазначених видів контролю, обмеженим числом учасників і не дозволяє приймати принципово важливих рішень без односторонньої угоди. Спільно контрольоване підприємство консолідується за методом пропорційної інтеграції балансів. У свою чергу, 20% акцій означають спільний вплив, що означає можливість брати участь у фінансовій і операційній політиці без одержання виняткового-спільного-права контролю. Таке товариство кваліфікується як залежне, асоційоване. Включення даних про ці підприємства у звітність регулюється МСБО.

Висновки. Отже, розглянувши в даному дослідженні поняття власності і прав власності та їх основні характеристики, а також практичну реалізацію даних категорій у процесі організації та забезпечення розвитку груп підприємств, можна констатувати, що відносини власності при консолідації підприємств охоплюють процеси привласнення, відчуження, користування, володіння і розпорядження факторами виробництва, обумовлюють вибір форм консолідації підприємств, а також організацію контролю над дочірніми підприємствами.

Література

1. *Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV.* 2. *Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 №1576- XII.* 3. *Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання Підприємств», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.07.99р. №163, зареєстроване в Міністерстві України 23.07.99р. № 499/3792.* 4. *Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 20 «Консолідована фінансова звітність», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 30.07.99р. № 176, зареєстроване в Міністерстві України 12.08.99р. № 553/3846.* 5. *Goase R.M. The Nature of the Firm/Economics, 4, 1937.* 6. *Голов С.Ф., Костюченко В.М. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: Практичний посібник. – К.: Лібра, 2004. – 890 с., с.389.* 7. *Міжнародні стандарти фінансової звітності / під ред. Л.В.Горбатової. – Москва: ВолтерсКлувер, 2006. – 544 с.*